

Nyikolaj Erdman: Az öngyilkos

Az antihős hősiessége

Bemutató a kaposvári Csiky Gergely Színházban

BÜSKÉPŐ, riadt tekintetű férfiú néz ránk a műsorfüzet lapjáról. Ami azt illeti, Nyikolaj Erdmannak minden oka megvolt a szomorúságra, mi több, olykor a rémületre is. Első prózai bemutatóját, *A mandátumot* ugyan még nagy siker övezte Szovjetunió-szerte, sőt külföldi bemutatója is volt, ám a következő, *Az öngyilkos* Vahtangov, Mejerhold és Gorkij tevőleges támogatása ellenére sem került színpadra. 1969-es göteborgi ősbemutatóját az író éppencsak megérte, a következő évben, hatvannyolc éves korában meghalt. Azt sem tudjuk, hírül vette-e még darabja sikerét. És jöhetett legújabb értesüléseink szerint nem igaz, amit a műsorfüzet állít, hogy évekig internálótáborokban élt: egy eltékozolt pályáért nem lehet vigasz, hogy középszerű vagy gyenge filmforgatókönyveit (Halló, Moszkva — Bátor emberek) állami díjban részesült.

Hogy *Az öngyilkos* csak mostanra „érett meg” (Svédország után Svajcban, az NSZK-ban, Jugoszláviában, Finnországban, Erdély két színházában, majd Moszkvában is bemutatják), azért nem Erdman felel, hanem azok az állapotok, amelyeket szatírájában is ábrázol és amelyeknek szakimondó közvetítése évtizedekig tilos volt. Erdman ennek tudatában élt: tekintetében a riadság vélhetően innen van. És talán onnan is, hogy alkalmasint rokonlelke hősenek, Szemjon Szemjonovics Podszekalnyikovnak, aki sajátos módon próbál meg kiválni nyársolgári környezetéből, a „felvállalt” öngyilkosságot azonban nem képes végrehajtani, marad mi volt: állástalanul tengődő slemil.

AZ EGÉSZ BONYODALOM egy darab kenőmájással kezdődik. Szemjon Szemjonovics ugyanis egy éjjel arra ébred, hogy éhes és felrúzza feleségét; hozná be neki a déli ebédmaradékot. Az asszony, bár betálatja az ételt, mérhetetlenül felháborodik, hogy állástalan férje őt, aki éjt nappal téve dolgozik családjáért, felriasztja — és bátorítatlanul ugyan, de legalább szóban fellázad. Erre Szemjon a maga áldozat voltát hangoztatva öngyilkossággal fenyegetőzik és eltűnik. Mire előkerül anyósa, felesége és szomszédai felkapják és készpénznek veszik a „hősködő” kijelentést. Mindenki igyekszik a maga hasznára fordítani Szemjon „elhatározását”, sőt a szomszéd, bizonyos Kalábuskin célzóvödeberlő „szervezése” nyomán sorra érkeznek az emberek, akik „befizetnének” azért, ha hősnak öertük vagy az általuk képviselt eszme nevében vetne képet életének.

Leirhatatlanul mulatságos és szomorú, ahogy az elhetetlen Szemjon Szemjonovics halvaszülött ötletekkel megpróbálja elérteni, majd elodáznai a „rémít” sorsot, végül azonban részt vesz — még hozzá dicsfénytől bűves — a tiszteletére rendezett búcsúbanketten, és ha nem is halálba, de a deliriumba menekül. Csak így élheti meg hőssé válását. Mi több, kétnapos tetszhalállal még felmagasztalását is. Ámde végül nem bírja tovább az éhezést és a nyitott koporsóból kiszáll egy fazék rizsért. A tömeg családott, más hőst keres és talál: olyat, akit Szemjont kívánta „követni” öngyilkosságával, azt üzenve: „nem érdemes élni”.

A „HELYTÉNEM HALOTAT” mintha magaért is állította volna Erdman. Élelketzőtöknek. Hogy hős a sokadalomban is ritkán akad. Hogy száz közül kilencvenkilenc olyan, mint Szemjon Szemjonovics Podszekalnyikov: nehezen él, suttova, nem akar háborúba menni, nem akar meghalni másokért, nem vesz részt a forradalomban, „csupán” nyugodt életet és rendszeres fizetést szeretne. Ezért szó nem érheti: ő az állam és a társadalom talpköve, oszlopa. (Kivételes esetben még azt szeretné, hogy adják elő a „drámáját”, ha a sors tehetséggel áldotta vagy verte meg. Ne kelljen valóságos vagy szellemi öngyilkossággal fenyegetőznie megszépítette életét.)

Az elhetetlennek is joga van tehát az élethez. Különösen, ha a társadalom, amelyben él, szinte megállás nélkül nyomorgatja és olysámpire készíti, amihez se kedve, se készsége. Joga van, mert ő még mindig sokkal különb, mint az agresszívek, a más vállán felkapaszkodók, a karrieristák. Mert a nyugalomra áhítozó, antihős alakú embernek legalább normálisan működnek a reflexei, egészséges az életöztöne. És olykor ez is hősi tetnek számít.

Ascher Tamás rendezése remekül érzékelteti a félelmetesen mulatságos és ugyanakkor megrendítő szatíra időszerűségét. Anélkül azonban, hogy bármiféle olcsó aktualizálásnak teret enged-

ne. Egyszerűen csak halálos komolyan vesz mindent — ettől ez a mindennapos élethalálharc bohózatívá, kisszerűvé, nevelésessé válik. Olyannyira azonban sohasem, hogy kabaréhumorizálásba süllyedne. Ascher remek kisrealista megfigyeléseit az előadás minden mozzanatába be tudja építeni, az egész egységbe tudja formálni, és kiválóan ért ahhoz, hogy a részletek egyszerre legyenek hitelesek, ugyanakkor a mű, az előadás túlmutasson térben és időben is önmagán. Ezáltal nemcsak a monológok, a dialógusok és néhány szereplős jelenetek megragadóak, hanem a monumentális tablók is. Így a búcsúbankett dinomdánója és a „finale ultimo”, a temetőjelenet is.

Szemléletesen kiváló diszkrét tervezett mindehhez *Khell Zsolt*: az idétlenül magas, lehetetlenül elhelyezett ablakkal és ajtókkal ellátott, szürkefalú, nedvedző lakószoba és a torz arányokat adó vendéglohelyiség nemcsak kifejezője az itt folyó életnek, hanem egyszermind szűk és lehetetlen élettere a darab többnyire torzult figuráinak. *Szakács Györgyi* remek jelmezei szintén kettős célt fejtenek ki: a történet konkrét korbelt „kiterjesztését” mutatják, ugyanakkor az egyes jellemek „örökkévaló” voltáról is hírt adnak. Nem csoda, ha a szürke és a fekete az uralkodó szín.

PONTOSAN NEM TUDNI, mennyi szerepe van a vendégként közreműködő *Eörsi István* dramaturgi munkájának abban, hogy *Dalos* Rima fordítása olyan pontos, kifejező és találó, minden szava egyszermind hűsba vágó, vért pezsdítően szellemes. Ismerve azonban *Eörsi* munkásságát, biztosak lehetünk, hogy igencsak tevőlegesen hozzájárult a végső szöveg kialakításához.

Erdman metszően élestoplú jellemábrázoló művész. *Az öngyilkos*nak harmincnál több a beszélő szerepe és szinte kivétel nélkül valamennyi jellegzetes karakter. Valamennyi színeszeregyeniseget kíván. Ma nálunk a Katona József Színház mellett csak a kaposvári színházban tudnak egy ilyen darabot hibátlanul kiosztani. Az már omagában is élmény, ahogy itt egymást követik a jobbna! jobb-megszólalások, és ugyanakkor az együttes játék, a „tutti” is kifogastalan.

A „CÍMSZEREPE” *Koltai Róbert* szenzációsan adja elő. Neki a legnehezebb nem belecúsúznia a poenkodásba, a kabaréhumorizálásba. Állja a sarat, ilyen rokonszenvesen ellenszenves kisembert ritkán látni. Ahogy a hőssé válás reményében kitörni igyekszik szűk horizontjából és ahogy a valószínűtlen kalandok és a delirium után visszahull önmagába, hogy öntudatosan megfogalmazza nagyon is átlagos általános nyársolgár-filozófiáját, az valójában haláltánc — egyszerre keserűen hűgőnivaló és kacagnivalóan megrendítő. Ugyanílyen „duplaszállt” *Pogány Judit* lázadó belenyugvó, sűrő-nevető feleségportréja. Az „öröknyost” játszó *Lázár Kati* új színekkel ruházza fel a könnyen sematikussá szűrhető figurát; kicsit nehezen indít, rekedtes suttogása miatt olykor nem érteni szövegét, de fokozatosan felnő a *Koltai-Pogány* párosához.

Az alaphangot megadó családhoz színről színre életteli karakterfigurák csatlakoznak. Minden egyes részvevőjét az előadásnak dicséret illeti. Ki kell azonban emelni *Jordan Tamás* célzóvöde-tulajdonosát, a minden lében kánnál „magánagítatórt”, aki az egész balul kiütő, áldozati öngyilkosság akciót Szemjon Szemjonovics nyakába varrja. Igazságága, haszonleső álnokága, bajkeverő önzősége, mely a manapság oly sokat emlegetett NEP-korszaknak és szereplőinek jellegzetessége is volt. *Jordan* megszemélyesítésében hatásosan jelenik meg. *Otrómbán* idomlatan szeretőjét *Molnár Piroska* „adja”, ellenállhatatlan egyéni humorrall.

AZ EGYES TÁRSADALMI RÉTEGEK képviseletében félelmetesen pontos rajzó karakterfigurák jelennek meg az öngyilkosjelölt Szemjon sorsában. Így *Kulka János* verbéli megformálásában a nagyhangú, de kiskaliberű, önsajnáló szellebélelt értelmiségi; a párt-szólásokat hangzódtó, könyökölve felkapaszkodni akaró kisember, *Bezerédy Zoltán* találó „elővezetéseben”; az örök maszék *Hunyadkúrti György* markáns ábrázolásában; a jobb sorsra érdemes népies költő, akinek a banketten elmondott szédítő tiradáját *Gyuricza István* teszi emlékeztetőssé; a felületés és haszonleső pópá, akinek *Szalma Tamás* ad enekben és szóban egyaránt határozott és hatásos profilt. *Németh Judit* egy romantikus szerelemre vadó asszonyt, *Kristóf Kata* pedig egy céltudatos női játszik, mindketten jól illeszkednek az együttesbe.

Spindler Béla valóban „megszólalásig hű” siketmema.

Az öngyilkos kaposvári bemutatója az évad kiemelkedő eseménye. Erdman komédiája a reveláció erejével hat, Ascher Tamás rendezése legjobb munkái. *A mester és Margarita*, a *Három nővér* mellé társul. Meg kellene találni a módját, hogy az előadást sorozatban játsszák Budapesten, mert május, csupán kétszeri fővárosi bemutatása — könnyen megjósolható — a korábról már ismert tumultuózus jelenetekhez vezethet.

Barta András

ZENEI JEGYZETEK

arról is, miért ta
fáradtság ellens
játssza

KOBAJASI KEN-ICSIRO ismét nálunk tartózkodik, hogy együttesét, a Magyar Állami Hangverszenyzenekart további jeles produkciókra ösztönözze. Legutóbbi estjének már műsorválasztása is dicséretet érdemel, mert kiváló karmester-vendégünk újat kereső becsvágyára utal. *Debussy Kis szvitje* nem tartozik ugyan alkotójának legértékesebb művei közé — a korai Debussy-opszok kissé szalagos jegyeit hordozza —, arra azonban kiválóan alkalmas, hogy lehetőlfínom árnyalatok, gyengéd pasztellszínek megvalósítására készítse a zenekart. *Milhaud első gondokaversenye* ritka becsű értéke a hangszerhuszadik századi irodalmának. E mű hallatán további Milhaud-művek megismerésére serken a hallgató kíváncsisága és annak bánatos felismerése, hogy ez a kiváló zeneszerző nálunk úgy-szólván sohasem hallható. *Perényi Miklós* kezeletle természetesen szárnyakat kapott a rendkívüli feladat megoldása során. A közönség szűnni nem akaró ünneplést ráadásul: *Kodály Capricciojának* megszólaltatásával nyugtázta.

Az est egyetlen közismert műsorzáma, *Stravinsky Tavasz álmodt*, című műve várakozásunknak megfelelően, a tetőpontot jelentette — nem csupán hangrő szemontjából! Kobajasi kiválóan ért hozzá, hogy drámai tetőpontra vezessen, boldcsn mérve fel a feszültségkeltés lehetőségeit és előadói kapacitását.

VASÁRY TAMAS — jöllehet barkója már öszen csillog — számomra ma is azt a rövidnadrágos kisfiút jelenti, aki a negyvenes években a Zeneművészeti Főiskola csodagyermekje volt, tanárok és novendékek dédelgetett kedvence. Egyike ő azon ritka emberpéldányoknak, akik művészetük érett pallérozottságát már kora gyermekévekben elsajátították, ezzel szemben kamaszos bájukat, őszinte és tiszta lelkivilágukat ösbe csavarodó férfikorban is megőrizték. A világjáró, sikeres művész modorosságából *Vásáry* mit sem hozott magával a zsúfolt Zeneakadémia pódiumára: egyszerű és minden poz nélkül elegáns zongorajátéka az est első felében mintha némi elfogódottság jeleit is mutatta volna. Ez fokozatosan engedett fel, átadva helyét az igazi bensőségnak, mely-ségnak, színes képzelőerőnek és gazdagon árnyalt érzelmeknek. Négy *Beethoven-szonátát* tűzött műsorára, érdekes módon mind a négy külön alcíme révén ismert: „*Pathétique*”, „*Pastorale*”, „*Lés Adieux*”, „*Appassionata*”.

A közhiedelem azt tartja, hogy *Beethoven* maga nem kedvelte az effajta, népszerűsítő epithetonokat, e négy szonáta közül azonban egyedül az op. 28-as, D-dúr műt nyerte nem alkotójától a *Pastorale* elnevezést, a többi hitelesen a zeneköltőtől származik. Talán — az op. 13-as, c-moll szonáta esetében — éppen ez a címben ígert pátosz riasztotta el *Vásáry* Tamást attól, hogy megadja a fiatalkori kompozicionai mindazt a hatásos színpiadiasszót, amitől az ő lenve voltaképpen idegen? A *Pastorale* sem kellett bennem igazán bukolikus képzeteket, jöllehet, itt már megcsillant valami *Vásáry* szép zongorahangjából, bensőséges lírájából. Igazi élményt azonban a szünet után előadott két szonáta jelentett. A „*Bücsü*”-szonáta három meghatározott programot ecsetelő tétele éppoly megragadó volt, mint az agvoncsepelt op. 57-es f-moll darab valódi „*appassionata*” jellege, amely — ezt *Vásáry* ösztönösen is megérezte — annyival mélyebb, bensőségebb, igazabb, mint a „*patétikus*” darab gesztusai! A technikai kivétel mesteri színvonala, a kifejezés elhitehető erejű közvetlensége mellett e két szonáta megszólaltatásának legjellegzetesebb vonzereje a dikció folyamatossága, a fogalmazás pazar szókínese volt.